

արակուսությունն ու էթնիկ գիտակցություն: Հայ բուլշևիկներն ու մենշևիկները, լինելով առավել ռուսականացած և ունենալով բավականին թույլ ազգային գիտակցություն, հանդիսանում էին ռուս սոցիալ-դեմոկրատիայի (հայ մենշևիկները ավելի շատ վրացական) շահերի արտահայտիչներն ու պաշտպանները հայկական միջավայրում և ամենևին էլ որոշակիորեն առանձնացված էթնիկ միջավայրի ու կառույցների կարիք չէին զգում: Նրանց փոխարեն սպեցիֆիկները, ավելի շատ էին կարևորում հայ իրականության պայմանները, ազգային լեզուն, արժեքները, առաջարկում ու պաշտպանում էին կազմակերպական կառուցվածքի այնպիսի սկզբունքներ, որոնք հնարավորություն կտային հայերին ՌՍԴԲԿ ներսում ունենալու որոշակի ազգային միջավայր ու կառույցներ: Բնականաբար, այս դիրքորոշումը չէր կարող ընդունելի լինել մարքսիզմի քողի տակ ռուսական շահերը պաշտպանող ու կուսակցության ներսում իշխանության կենտրոնացմանը ձգտող ուժերի և նրանց սպասարկող, ծագումով հայ հնագանդ տարրերի համար: Այս հանգամանքը կարևոր դեր է կատարել նրանց, իսկ հետագայում նաև խորհրդային պատմագրության կողմից ՍԴԲԿ-ին քննադատելու, նրա պատմությունը աղավաղելու գործում¹: Վ. Լենինի և Ի. Ստալինի արտահայտած կարծիքների համաձայն՝ խորհրդային պատմագրությունը քաղաքական-քարոզչական նպատակով ՍԴԲԿ-ին մեղադրել է Բունդի դրածոն լինելու, Կովկասում բունդիզմը սնելու, նրա կազմակերպական կառուցվածքի սկզբունքները վերցնելու, ամեն բանում նրան նմանավելու ցանկության և այլնի մեջ²:

Սույն հոդվածի նպատակը, պատմական զուգահեռների միջոցով Բունդի և ՍԴԲԿ-ի ՌՍԴԲԿ կառուցվածքի խնդրի վերաբերյալ մոտեցումների և կազմակերպական կապերի զարգացման գործընթացների ներկայացումն է:

Աշխարհում կուսակցության կազմակերպական կառուցվածքի դաշնային³ սկզբունքներ որդեգրած առաջին սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունը Ավստրիայի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունն էր, որի փորձը մեծ ազդեցություն է ունեցել թե՛ Բունդի և թե՛ ՍԴԲԿ վրա:

Հայտնի է, որ Ավստրիայի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության Վիեննայի 1897 թ. համագումարի միաձայն ընդունած որոշման հիման վրա կուսակցությունը վերակազմվել է վեց ինքնավար մասի՝ գերմանական, չեխական, լեհական, իտալական, սլովենական, ուկրաինական: Ստեղծվել են կուսակցության ընդհանուր համագումար, գործադիր մարմին և այլ կառույցներ: Կուսակցության առաջնորդ Վ. Ադլերի

¹ Այս մասին մանրամասն տես Վ. Հակոբյան, Սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական հայ կազմակերպության ձևավորումը և գործունեությունը (1900-1921 թթ.), «Հայոց պատմություն» մասնագիտությամբ պատմ. գիտ. թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Ե., 2010, էջ 3, 7-11:

² Լենին Վ. Ի., Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 47, Ե., 1983, էջ 79-80, Ստալին Ի., Ինչպե՞ս է հասկանում սոցիալ-դեմոկրատիան ազգային հարցը // Ստալին Ի. Վ., Երկեր, հ.1, Ե., 1946, էջ 43-44

³ Ավստրիայի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության 1897 թ. Վիեննայի համագումարի ընդունած կանոնադրության և դրանում հետագայում կատարված փոփոխությունների տեքստերը գտնել չկարողանալու պատճառով հոդվածում հիմնականում օգտվել ենք Վ. Ստեղծի 1910 թ. հրատարակած «

i », ժողովածուում տպված ավստրիացի սոցիալ-դեմոկրատ Էնգելբերտ Պերներշթորֆերի հոդվածից:

կարծիքով այդ փոփոխությունը նպատակ ունեւր ավստրիական բազմալեզու պրոլետարիատին կազմակերպելու համար ստեղծել առավել նպաստավոր պայմաններ և հաղթահարել տարբեր լեզուների գործոնով պայմանավորված դժվարությունները¹: Շարունակելով սկսած գործը՝ 1899 թ. սեպտեմբերին Չեխիայի Բոյուն քաղաքում կայացած կուսակցության ժողովում ընդունվում է միացյալ կենտրոնական կոմիտեի վերաբերյալ որոշում, ըստ որի՝ նրա կազմի մեջ պետք է մտնեին կուսակցության վեց ազգային կազմակերպությունների գործադիր կոմիտեները, սակայն հաշվի առնելով այն, որ առաձին գործադիր կոմիտեներ գտնվում էին տարբեր քաղաքներում, որոշվում է կենտրոնական կոմիտեում նրանց ներկայացուցչությունը իրականացնել ընտրված հատուկ պատվիրակների միջոցով: Այդ համակուսակցական կենտրոնական կոմիտեի անդամները ընտրվելու էին ազգային կուսակցական ժողովների կողմից և մտնելու համապատասխան գործադիր կոմիտեի կազմի մեջ²: Բացի այդ՝ կուսակցական ժողովը որոշում է, որ կուսակցական ընտրական շրջաններում, տեղամասերում առկա բոլոր կազմակերպություններում պետք է ներկայացված լինեն այդտեղ ապրող բոլոր ազգային խմբերի ներկայացուցիչները, որպեսզի քաղաքական կազմակերպման աշխատանքը իրականացվի համատեղ ու միանման³:

Այսպիսով՝ վերը ներկայացվածը մեզ հիմք է տալիս պնդելու, որ ապագայում Բուճղի և ՍԴԲԿ-ի որդեգրած կազմակերպական մի շարք դրույթներ ուղղակի վերցված են ավստրիական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության կանոնադրությունից:

Բուճղի պարագայում պայմանները այլ կերպ դասավորվեցին: 1898 թ. մարտին, Մինսկում կայացած ՌՍԴԿ առաջին համագումարի որոշման համաձայն, Բուճղը ՌՍԴԿ կազմի մեջ է մտնում որպես ինքնավար կազմակերպություն՝ ինքնուրույն հատկապես միայն հրեական պրոլետարիատին վերաբերող հարցերում⁴: Այս համագումարից հետո ՌՍԴԿ-ի գործունեության, ըստ էության, դադարեցման և դրա փոխարեն Բուճղի ուժեղացման պայմաններում վերջինիս Բելլոստոկում 1900 թ. մայիսին կայացած 4-րդ համագումարը, անդրադառնալով ՌՍԴԿ նկատմամբ վերաբերմունքի հարցին, ցանկություն է հայտնում Բուճղի ինքնավար հարաբերությունները փոխարինել դաշնայինով: Համագումարի որոշման մեջ ասվում էր. «ՌՍԴԿ-ն պատկերացնելով որպես Ռուսաստանում բնակվող ազգերի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունների դաշնային միություն, համագումարը որոշեց, որ Բուճղը՝ որպես հրեա պրոլետարիատի ներկայացուցիչ, պետք է կուսակցություն մտնի որպես նրա ֆեդերատիվ մաս»⁵: Բելլոստոկի համագումարից հետո «Իսկրա»-ի

¹ ՍՄԿ-ն համագումարների կոնֆերանսների և կենտկոմի պլենումների բանաձևերում և որոշումներում, հ. Ա, Ե., 1985, հ. 1, էջ 15 (այսուհետ՝ ՍՄԿ-ն ... բանաձևերում և որոշումներում):

² Սույն տեղում:

³ Սույն տեղում:

⁴ ՍՄԿ-ն համագումարների կոնֆերանսների և կենտկոմի պլենումների բանաձևերում և որոշումներում, հ. Ա, Ե., 1985, հ. 1, էջ 15 (այսուհետ՝ ՍՄԿ-ն ... բանաձևերում և որոշումներում):

⁵ Սույն տեղում: 1894-1921, 2010, 179 (այսուհետ՝ ...)

(1903-1917), 1972, 10.

կուսակցության ղեկավարման կենտրոնացմանը ձգտող խմբի և Բունդի հարաբերությունները խիստ սրվում են. առաջինները Բունդին սկսում են մեղադրել անջատողականության, բուրժուականության մեջ: Բունդականները դա բացատրում էին իրենց գործունեության տարածքի ընդլայնման և մինչ այդ ռուսաստանյան կոմիտեների մենաշնորհը համարվող մարզեր ներխուժման հանգամանքով¹:

Իսկրայականների հակազդեցությունը, սակայն, չի կանգնեցնում Բունդին. 1903 թ. Բունդի 5-րդ համագումարի քննարկմանն է ներկայացվում 12 կետից բաղկացած կանոնադրության նախագիծ (մաքսիմում), որը քննարկվելուց և հաստատվելուց հետո պետք է ներկայացվեր ՌՍԴԲԿ 2-րդ համագումարին²: Բացի այդ՝ համագումարը

¹ «Вестник Бунда», Женева, 1904, N 1-2, январь-февраль, с. 9, հետագայում բունդականների նշված մոտեցումը մենշևիկյան թևի առաջնորդ Յու. Մարտովը բացատրում է հետևյալ կերպ. «Հրեական ազգային հոսանքների դեմ պայքարի և այլ գործոնների տրամադրություններից ծագած բունդականների ինքնավարությունը ֆեդերացիայի փոխելու պահանջը հակադիր էր շարժման կենտրոնացման իսկրայականների ձգտումներին և առաջ բերեց մեծ հակազդեցություն, ինչը և բնական էր: Բանն այն է, որ Բունդը առաջացել էր լիտվայում, Բելոռուսիայում, Լեհաստանում, որտեղ կենցաղային պայմաններով հրեա բանվորները շատ կտրուկ բաժանված էին լեհական և լիտվացի բանվորներից: Այժմ տարածվելով դեպի հարավ, որտեղ գոնե խոշոր կենտրոններում (Օդեսա, Եկատիրինոսլավ, Նիկոլայա, Կիև, Խարկով, Պոլտավա) հրեա բանվորները՝ հանձինս իրենց ավելի կիրթ շերտերի, զգալիորեն ռուսականացած էին, և այստեղ սոցիալ-դեմոկրատական շարժումը իր առաջին իսկ օրերից ընդհանուր կազմակերպության մեջ միավորում էր թե՛ հրեաներին, թե՛ ռուսներին: Այս պատճառով Բունդի կազմակերպական սկզբունքը կբերեր ոչ միայն տեղական կազմակերպությունների բաժանման, այլև կթուլացներ շարժումը» // տես Мартов Л., История российской социал-демократии, ч. 1, Петроград-Москва, Книга, 1923, с. 57.

² 1. Բունդը կուսակցության (ՌՍԴԲԿ) ֆեդերատիվ մասն է, 2. Բունդը սոցիալ-դեմոկրատական իր գործունեության մեջ որևէ տարածքային շրջանակով չսահմանափակված կազմակերպություն է, որը մտնում է կուսակցության մեջ՝ որպես հրեա պրոլետարիատի միակ ներկայացուցիչ, ընդ որում՝ որևէ տարածքի ամբողջ պրոլետարիատի անունից հանդես գալը այն դեպքերում, երբ այդտեղ գործում է նաև Բունդը, թույլատրելի է միայն վերջինիս մասնակցության դեպքում, 3. Կուսակցության կենտրոնական, արտասահմանյան կոմիտեներում, համագումարներում մասնակցելու համար Բունդը ընտրում է ներկայացուցչություն, որը, որպես այդպիսին, իրավասու է հանդես գալ Բունդի համագումարի իրավասության շրջանակների մեջ մտնող հարցերի կապակցությամբ: Բունդի ներկայացուցչության ձևը պետք է հիմնվի կուսակցության բոլոր մասերի համար միանման սկզբունքների վրա, 4. Բունդի ծրագիրը համակուսակցական ծրագիրն է, որը Ռուսաստանում հրեա պրոլետարիատի հատուկ դրությամբ և հրեա ազգի միջավայրի հասարակական ուժերի փոխհարաբերություններով պայմանավորված հարցերում կարող է լրացվել հատուկ կետերով, որոնք չեն հակասում կուսակցության ծրագրին, 5. Բունդը ունի իր համագումարները, որոնք զբաղվում են հատուկ հրեա պրոլետարիատին վերաբերող հարցերով, կենտրոնական և արտասահմանյան կոմիտեները, 6. Բունդը, ղեկավարվելով կուսակցության ծրագրով, կարող է լուծել այնպիսի հարցեր, որոնց վերաբերյալ կուսակցությունը դեռ որոշում չի կայացրել, այդ որոշումները ժամանակավոր բնույթ ունեն և գործում են մինչև ընդհանուր համագումարի կողմից համապատասխան որոշման ընդունումը, 7. Բունդը իրավունք ունի ազատորեն տնօրինելու իր կազմակերպության գործերը, 8. Բունդը իրավունք ունի առանց խոչընդոտների հրապարակելու գրականություն թե՛ երբայերեն, թե՛ այլ լեզուներով, Բունդը այլազգի պրոլետարիատին և հակառակը դիմելու դեպքում, պետք է ստանան փոխադարձ թույլտվությունը, իսկ ոոջ պետության պրոլետարիատին դիմելու դեպքում՝ կենտկոմինը, 9.ա. Կոնկրետ ձեռնարկներ իրականացնելու համար Բունդը իրավունք ունի ժամանակավոր համաձայնության գալ հեղափոխական կազմակերպությունների հետ, որոնք չեն մտնում կուսակցության կազմի մեջ և այդ կապակցությամբ կուսակցության համագումարի և ԿԿ-ի կողմից սահմանված հատուկ արգելք: Այդպիսի յուրաքանչյուր համաձայնության մասին Բունդի ԿԿ-ն հայտնում է կուսակցության կենտկոմին: բ. Կուսակցության ԿԿ-ի հատուկ թույլտվությամբ Բունդը իրավունք ունի մշտական համաձայնության գալ կուսակցության մեջ չմտնող սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպությունների հետ հեղափոխական որոշակի աշխատանքներ

կազմում է նաև վերջնագրային (մինիմում) նախագիծ, որի պայմաններից այն կողմ Բունդի պատվիրակները իրավունք չունենին կատարելու զիջումներ¹:

Բունդի և ՌՍԴԲԿ 2-րդ համագումարներին ներկայացված մաքսիմում ծրագրերի միջև կային որոշ տարբերություններ, որոնցից ամենաեականը վերաբերում էր առաջին կետին. վերջինում բացակայում էր Բունդին կուսակցության (ՌՍԴԲԿ) դաշնային մասը հայտարարու դրույթը: Այդ սահմանումը տարբերվում էր նաև Բունդի 4-րդ համագումարի որոշման ձևակերպումից, համաձայն որի Բունդը պետք է լիներ ռուսաստանյան դաշնային սկզբունքով (ընդգծումը մերն է – Վ. Գ.) կառուցված կուսակցության դաշնային մասը: Բունդի 5-րդ համագումարը այդ փոփոխությունը կատարում է, որպեսզի այդպիսով չկանխորոշի ամբողջ կուսակցության կազմակերպության հարցը: Ճիշտ է, կուսակցությունը նպատակահարմար էր համարում դաշնային կառուցվածքը, բայց առանձին ազգային խմբերի և կազմակերպությունների հարցի լուծումը պայմանավորում նրանց կոնկրետ պայմաններով²: Նշենք նաև, որ մաքսիմում կանոնադրության նախագծի 3-րդ և 8-րդ կետերը արդեն իսկ ենթադրում էին այլ դաշնային մասերի առկայություն³: ՌՍԴԲԿ 2-րդ համագումարին ներկայացված նախագծից դուրս էին մնացել մի քանի կետերի առանձին հատվածներ, որոնք ավելի

կատարելու համար: 10. Կուսակցության համագումարը իրավունք ունի չեղյալ հայտարարել Բունդի համագումարի որոշումները՝ բացառությամբ այս սահմանադրության հիմամբ ընդունված որոշումների: Եթե կուսակցության կենտկոմը Բունդի կենտկոմի գործողություններում նկատում է ինչ-որ գործողություններ, որոնք հակասում են կուսակցության համագումարների ընդհանուր որոշումներին, ապա կուսակցության կենտկոմը իրավունք ունի պահանջելու բացատրություն, 11. Կուսակցության կենտկոմը Բունդի մասերի հետ փոխհարաբերությունների մեջ է մտնում վերջինիս կենտկոմի համաձայնությամբ, 12. Վերոնշյալ բոլոր կետերը հիմնական են համարվում և կարող են փոփոխվել, լրացվել ու վերացվել միայն կուսակցության մեջ մտնող մասերի փոխադարձ համաձայնությամբ (տե՛ս Бунд. Документы и материалы, с. 316-318):

¹ 1. Բունդի դրությունը կուսակցությունում որոշվում է հետևյալ կետերով, 2. Բունդը սոցիալ-դեմոկրատական իր գործունեության մեջ որևէ տարածքային /շրջանային/ սահմանափակումներ չունեցող հրեական պրոլետարիատի կազմակերպություն է և կուսակցության մեջ մտնում է որպես նրա միակ ներկայացուցիչ, 3. Կուսակցության կենտրոնական, արտասահմանյան կոմիտեների և համագումարների համար Բունդը ընտրում է իր ներկայացուցիչներին, Բունդի ներկայացուցչության ձևը պետք է հիմնվի կուսակցության բոլոր մասերի համար միանման սկզբունքների վրա: 4. Բունդի ծրագիրը ՌՍԴԲԿ ծրագիրն է, 5. Բունդը ունի իր ԿԿ-ն, արտասահմանյան կոմիտեն և համագումարները, որը որոշում է հատուկ հրեական պրոլետարիատին վերաբերող բոլոր հարցերը, 6. Բունդը ազատորեն տնօրինում է իր կազմակերպության գործերը, 7. Բունդը իրավունք ունի, բացի եբրայերեն գրականություն հրատարակելուց, հրատարակել նաև գրականություն այլ լեզուներով, 8. կուսակցության համագումարը իրավունք ունի չեղյալ հայտարարել Բունդի համագումարի բոլոր որոշումները, 9. Կուսակցության կենտկոմը Բունդի մասերի հետ փոխհարաբերությունների մեջ է մտնում միայն Բունդի կենտկոմի համաձայնությամբ: 10. Բոլոր այս կետերը համարվում են հիմնական և կարող են փոփոխվել, լրացվել ու մերժվել միայն կուսակցության մեջ մտնող մասերի փոխադարձ համաձայնությամբ: Այս տեսանկյունից կուսակցության տեղական և շրջանային կազմակերպությունները չեն համարվում կուսակցության մաս (տե՛ս Бунд. Документы и материалы, с. 332-333):

² . . . 331:

³ Նույն տեղում, էջ 330.

մանրամասնում էին Բուճղի և ՌՄԴԿ փոխհարաբերություններն ու հստակեցնում իրավասությունների շրջանակները¹:

Ինչ վերաբերում է Բուճղի համագումարի մշակած և ՌՄԴԿ 2-րդ համագումարին ներկայացված մինիմում նախագծերի տարբերություններին, ապա երկրորդում բացակայում էր արդեն հիշատակված Բուճղի ՌՄԴԿ ֆեդերատիվ մասը լինելու դրույթը (1-ին կետ), 9-րդ կետն ամբողջությամբ, 3-րդ կետում հանված էր ՌՄԴԿ կենտրոնական, արտասահմանյան կոմիտեներում, համագումարներում կուսակցության բոլոր մասերի համար միասնական սկզբունքով ներկայացուցչություն ընտրելու հատվածը, իսկ 10-րդ կետի (ՌՄԴԿ համագումարին ներկայացված նախագծի 9-րդ կետի) ձևակերպումը փոփոխված էր: Նոր ձևակերպման համաձայն՝ Բուճղի նախագծի կետերը կարող էին փոփոխվել, լրացվել կամ մերժվել ոչ թե կուսակցության (ՌՄԴԿ) մասերի փոխադարձ համաձայնությամբ, ինչը ևս ենթադրում էր ՌՄԴԿ ֆեդերատիվ կառուցվածքի առկայություն, այլ նրա համագումարի մասնակիցների 2/3-ի ձայների միջոցով²:

ՌՄԴԿ 2-րդ համագումարը մերժում է (Յու. Մարտովի որոշման նախագծով) Բուճղի պատվիրակության ներկայացրած երկու նախագծերը՝ սահմանելով, որ Բուճղը միասնական ՌՄԴԿ ինքնավար մասն է, որի ինքնավարության սահմանները պետք է որոշվեն համակուսակցական կանոնադրությունը մշակելիս³: Բուճղի պատվիրակությունը արդեն քննարկումների ժամանակ հասկանալով, որ իր գոյության համար անհրաժեշտ նվազագույն սկզբունքներն անգամ համագումարը չի պատրաստվում ընդունել, հանդես է գալիս հայտարարությամբ ու հեռանում⁴: Իր հերթին ՌՄԴԿ 2-րդ համագումարի «Կուսակցության մեջ Բուճղի տեղի մասին» որոշումը, վճռականորեն մերժելով Բուճղի ու ՌՄԴԿ միջև դաշնային հարաբերությունների հաստատման հնարավորությունը՝ մշում է, որ Բուճղը ՌՄԴԿ մեջ ունի ինքնավար բաղկացուցիչ մասի կարգավիճակ, որի սահմանները կորոշվեն համակուսակցական կանոնադրության մշակման ժամանակ⁵:

Ռուսաստանյան առաջին հեղափոխությունը նպաստում է սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունների և ազգային կազմակերպությունների մերձեցմանն ու միավորմանը: Դեռևս 1905 թ. դեկտեմբերին ՌՄԴԿ-ն Բուճղին հրավիրում է մասնակցելու միավորման հարցին նվիրված միջազգային խորհրդաժողովին, սակայն

¹ Օրինակ՝ մաքսիմում նախագծի 4-րդ կետում մշվում էր, որ Բուճղի ծրագիրը համակուսակցական ծրագիրն է, որը Ռուսաստանում հրեա պրոլետարիատի հատուկ դրությամբ և հրեա ազգի միջավայրի հասարակական ուժերի փոխհարաբերություններով պայմանավորված հարցերում կարող է լրացվել հատուկ կետերով, որոնք չեն հակասում կուսակցության ծրագրին, իսկ նվազագույնում մշվում է, որ Բուճղի ծրագիրը համակուսակցական ծրագիրն է կամ 6-րդ կետը նվազագույն նախագծում հանված է, քանի որ 7-րդը, ըստ էության, կարող է ներառել մաս այդ կետում նկարագրվող խնդիրը և այլն: Դրանից բացի այս նախագծում ավելացվել էր երկու ծանոթագրություն:

² , , , 1959, . 96-97.

³ ՍՄԿ-ն ... բանաձևերում և որոշումներում, էջ 86:

⁴ ՍՄԿ-ն ... բանաձևերում և որոշումներում, էջ 100:

⁵ , , . 428.

ստանալով Բուճղի համաձայնությունը՝ այնուհետև ոչ մի քայլ չի ձեռնարկում¹: 1906 թ. գարնանը Բուճղը արդեն հրավեր է ստանում մասնակցելու ՌՄԴԿ 4-րդ համագումարին, ինչի կապակցությամբ ապրիլին Բեռնում հրավիրում և անցկացնում է խորհրդաժողով (7-րդ) 2, ուր քննարկում և հաստատում է ՌՄԴԿ-ի հետ միավորման վերջնագրային կետերը³: Դրանցում Բուճղի կատարած ամենաեական զիջումը իր՝ հրեա պրոլետարիատի միակ ներկայացուցիչը ճանաչու դրույթից հրաժարումն էր: Բուճղի 7-րդ խորհրդաժողովի ընդունած վերջնագրային կետերը և ՌՄԴԿ 2-րդ համագումարին ներկայացված նվազագույն նախագիծը դառնում են 1906 թ. ապրիլին Ստոկհոլմում կայացած ՌՄԴԿ 4-րդ համագումարում ՌՄԴԿ-ի հետ միավորման* մասին ընդունված պայմանագրի նախագծի հիմքը⁴: Բացի այդ՝ Ստոկհոլմի

¹ i V i i i - i ,
1, 1906, . 3(այնուհետև ...).

² ,, . 34, ,,
, ,, 1980, . 52.

³ 1. Բուճղը հրեա պրոլետարիատի սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպություն է, որն իր գործունեության մեջ շրջանային սահմանափակումներ չունի, 2. Բուճղը կուսակցության կենտրոնում ունի ներկայացուցչություն, 3. Բուճղի կազմակերպությունները համակուսակցական համագումարին և կոնֆերանսին ուղարկում են իրենց ներկայացուցիչներին նույն սկզբունքով, ինչ ՌՄԴԿ կազմակերպությունները, 4. Բուճղի ծրագիրը ՌՄԴԿ ծրագիրն է, բայց ՌՄԴԿ-ն ճանաչում է Բուճղի իրավունքը՝ պահպանելու Բուճղի 6-րդ համագումարի ընդունած ազգային ծրագիրը, 5. Բուճղը ինքնուրույնաբար է տնօրինում իր կազմակերպության գործերը, 6. Բոլոր այս կետերը համակուսակցական համագումարի միջոցով կարող են փոփոխվել միայն Բուճղի համաձայնության դեպքում // տե՛ս ՄՅ ԳՐԵՄԻՏԻՍԻՍ ..., Կ. 1, «Սօցիալիստ», ժընևլ, 1906, թիվ 20, հունիսի 5, էջ 32-33:

* Նշենք, որ խորհրդային պատմագրությունը հիմնականում փորձել է լուրջան մատնել բոլշևիկների օգնությամբ Բուճղի կուսակցության կազմի մեջ մտնելու հանգամանքը՝ այն բողարկելով Միավորիչ համագումարի կողմից ընդունված հիշատակված բանաձևով և Ս. Շահունյանի բանաձևի նախագծով, այնինչ Բուճղի ՌՄԴԿ հետ միավորումը տեղի է ունեցել գլխավորապես բոլշևիկների, ինչպես նաև կենտրոնամետոների և առավել քիչ խմբակցային մոտեցում ունեցող մենշևիկների ջանքերով // Шестак Ю., указ. соч., с. 53, Бунд. Документы и материалы, с. 12-13.

⁴ 1. Բուճղը մտնում է ՌՄԴԿ կազմի մեջ որպես հրեական պրոլետարիատի՝ իր գործունեությամբ շրջանային (տարածքային) շրջանակով չսահմանափակված սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպություն, 2. Բուճղը ընդունում է ՌՄԴԿ ծրագիրը (ծանոթագրություն: Ազգային ծրագրի հարցը մտնում է առկա, քանի որ Միավորիչ համագումարը այն չի քննարկել), 3. Համակուսակցական համագումարի բոլոր որոշումները պարտադիր են Բուճղի համար, 4. ՌՄԴԿ ընդհանուր որոշումների և կուսակցական կենտրոնի ընդհանուր դիրեկտիվների շրջանակներում Բուճղը ինքնուրույնություն է պահպանում ագիտացիայի, կազմակերպման և պրոպագանդայի հարցերում, 5. Բուճղն ունի իր տեղական կազմակերպությունները, կենտրոնական հիմնարկություններն ու համագումարները և ինքնուրույն է վարում իր կազմակերպության բոլոր գործերը, 6. ՌՄԴԿ կազմի մեջ մտնող բոլոր տեղական կազմակերպությունները ընդհանուր ընտրությունների հիման վրա, առանց կուսակցության անդամների ազգային խտրության կազմում են ՌՄԴԿ ղեկավար միասնական համաքաղաքային կոմիտե, Բուճղի կազմակերպությունները իրենց ներկայացուցիչներին համակուսակցական համագումարներ և կոնֆերանսներ են ուղարկում ՌՄԴԿ-ի մյուս կազմակերպությունների հետ համահավասար հիմունքներով, 8. Բուճղն օգտվում է ՌՄԴԿ կենտրոնում ներկայացուցչությունների իրավունքից երկու կուսակցությունների կենտրոնների համաձայնությամբ սահմանված եղանակով, միջազգային սոցիալիստական կոնգեսում ՌՄԴԿ պատգամավորության կազմում Բուճղը ուղարկում

համագումարը Բուճղի հետ միավորման վերաբերյալ ընդունում է նաև առանձին բանաձև, որով վճռականորեն դեմ է արտահայտվում պրոլետարիատին՝ ըստ ազգությունների կազմակերպելուն՝ նշելով, որ նախագիծը հաստատել է միայն կազմակերպության երկու սկզբունքի կողմնակիցների պահանջներին ավելի նորմալ բնույթ տալու նպատակով ¹:

Համագումարի կողմից Բուճղի ներկայացրած դրույթները կրել էին հետևյալ փոփոխությունները.

1. Բուճղի կուսակցության կենտրոնական և արտասահմանյան կոմիտեներում ներկայացուցչություն ընտրելու իրավունքի վերաբերյալ ցուցաբերվել էր ոչ միանշանակ վերաբերմունք. կենտրոնական կոմիտեում Բուճղի ներկայացուցչության միջոցը-կարգը սահմանվելու էր վերջինիս և ՌՍԴԲԿ կենտրոնական կոմիտեների համաձայնությամբ, այսինքն, ըստ երևույթին, Բուճղին ազատորեն չէր թույլատրվելու ՌՍԴԲԿ կենտկոմում ընտրելու իր ներկայացուցչին, իսկ արտասահմանյան կոմիտեում Բուճղի ներկայացուցչության մասին լռություն պահպանելով, թերևս մերժելով՝ նրան միջազգային սոցիալիստական կոնգրեսներին մասնակցելու համար ՌՍԴԲԿ պատվիրակության կազմում ներկայացուցիչ ունենալու իրավունք էր տրվել²:
2. Բուճղին իրավունք էր տրվում համակուսակցական համագումարների որոշումների, կենտրոնական կոմիտեի դիրեկտիվների սահմաններում ինքնուրույն գործել կազմակերպության, քարոզչության և պրոպագանդայի հարցերում. բունդականների նախագծով ՌՍԴԲԿ կենտկոմի վերադասության մասին ոչ մի խոսք չկար, իսկ համագումարն էլ կարող էր միայն չեղյալ հայտարարել Բուճղի համագումարների բոլոր որոշումները (տես ՌՍԴԲԿ 2-րդ համագումարին Բուճղի ներկայացրած նախագծի 8-րդ կետ):
3. ՌՍԴԲԿ համագումարի ընդունած նախագծում ավելացվում է մի կետ, որով ՌՍԴԲԿ բոլոր տեղական կազմակերպությունները (ազգային խառը կազմ ունեցող վայրերում – Վ. Յ.) առանց ազգային խտրության, ընդհանուր ընտրությունների հիման վրա ձևավորելու էին կոմիտե, որը որոշելու էր բոլոր ընդհանուր հարցերը: Այսպիսով՝ հրեաները կզրկվեին երաշխավորված կերպով կոմիտեներում ներկայացուցիչ ունենալու կամ այդ կոմիտեների գործունեության վրա մեծ ազդեցություն ունենալու հնարավորությունից, եթե տվյալ կոնկրետ վայրում մեծամասնություն չկազմեին: Ուշագրավ է,

է իր ներկայացուցիչներին // ՍՄԿԿ-ն ... բանաձևերում և որոշումներում, էջ 259, Четвертый (Объединительный) съезд РСДРП, апрель (апрель-май) 1906 года, протоколы, Москва, 1959, с. 532.

¹ ՍՄԿԿ-ն ... բանաձևերում և որոշումներում, էջ 260, Четвертый (Объединительный) съезд РСДРП, апрель (апрель-май) 1906 года, протоколы, с. 533.

² Այս կետի իրականացման վերաբերյալ հայտնի է, որ 1907թ. ամռանը Վ. Լենինի մասնակցությամբ կայացած նիստի ընթացքում Երկրորդ սոցիալիստական միջազգայնականի բյուրոյի կողմից ՌՍԴԲԿ-ին հատկացված 10 ծայրը բաժանվում է հետևյալ կերպ՝ 4¹/₂ բոլշևիկներ, 2¹/₂ մենշևիկներին և մեկական ծայր Բուճղին և Սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական հայ կազմակերպությանը, տե՛ս Ленин Владимир Ильич, биографическая хроника, т. 2, 1905-1912, М., 1971, с. 348-349.

որ Բուճղի 7-րդ կոնֆերանսում Բուճղի ղեկավար գործիչներից Ռաֆայիլ Աբրամովիչը պնդում էր, որ չպետք է թույլ տալ, որ տեղերում միավորումը բերի Բուճղի հաստատությունների՝ կոմիտեների, կազմակերպությունների վերացման, այլ տեղերում միավորման հիմքը պետք է լինի դաշնային, սակայն Բուճղին չի հաջողվում դա իրականացնել¹:

4. Համակուսակցական համագումարը չեզոքացնում է նաև Բուճղի ազգային-մշակութային ինքնավարության ծրագրի պահպանման իրավունքը՝ նշելով, որ ազգային ծրագրի հարցը մնում է առկախ:

Ընդհանուր առմամբ թեև ՌՍԴԲԿ-ն Բուճղին իր կազմի մեջ է ընդունում որպես հրեա պրոլետարիատի իր գործունեության մեջ տարածքային սահմանափակում չունեցու կազմակերպություն, այնուամենայնիվ մնացած պայմաններով բավականին լուրջ լծակներ է ձեռք բերում Բուճղի գործունեության վրա ազդելու և նրա տարածական ընդարձակման վերոհիշյալ վտանգը չեզոքացնելու համար: Այս առումով, կարծում ենք, ընդունված նախագծում Բուճղը ՌՍԴԲԿ հետ միավորվելու համար շատ ավելի մեծ զիջումների ու զոհողությունների գնաց, քան ՌՍԴԲԿ-ն:

Նշենք, որ 1906 թ. սեպտեմբերին կայացած Բուճղի 7-րդ համագումարը, ՌՍԴԲԿ-ի հետ միավորման նախագծի վերաբերյալ արտահայտելով մի շարք դժգոհություններ*, այնուամենայնիվ ընդունում է Միավորիչ համագումարի պայմանները և Բուճղի ու ՌՍԴԲԿ-ի միավորումը հայտարարում կայացած²:

ՌՍԴԲԿ-ի և Բուճղի միավորումը ժամանակավոր բնույթ է կրում, քանի որ սկզբունքային խնդիրը մնում է չլուծված, և երկու կողմն էլ շարունակում են մտածել ապագայում հաղթահարելու մյուս կողմի դիմադրությունը և անցկացնելու իրենց կազմակերպական կառուցվածքի սկզբունքները**:

Եթե ռուսաստանյան Առաջին հեղափոխության ժամանակաշրջանում Բուճղը ավելի մերձ էր բոլշևիկներին և հենց նրանց ջանքերով է նորից ընդունվում կուսակցության մեջ, ապա հետհեղափոխական շրջանում մերձենում է մենշևիկների հետ՝ մարտավարական հարցերում հետևելով նրանց³: 1918-1919 թվականներին դրսևորած որոշ տատանումներից հետո 1920 թ. ապրիլին Մոսկվայում Բուճղի 12-րդ խորհրդաժողովը հայտարարում է, որ Բուճղը դուրս է գալիս ՌՍԴԲԿ կազմից,

¹ Къ вопросу ..., с. 6.

* Բուճղի համագումարը ՌՍԴԲԿ 4-րդ համագումարի ընդունած պայմանները համարում է հակասական. Բուճղին ընդունելով որպես հրեա բանվորների ներկայացուցիչ ՌՍԴԲԿ-ն մերժում է կուսակցությունը կառուցել ազգային տարանջատման սկզբունքով՝ մնացած ազգային կազմակերպությունների առջև խնդիր դնելով աշխատել ամբողջ պրոլետարիատի մեջ առանց ազգային տարբերության: Բուճղը չի կարող ունենալ առանձին ազգային ծրագիր և այլն // Бунд. Документы и материалы, с. 693- 694.

² Նույն տեղում, էջ 694:

** Այս մասին են վկայում թե՛ Բուճղի 7-րդ համագումարի որոշումներն ու ՌՍԴԲԿ 4-րդ համագումարում Ս. Շահումյանի առաջարկած բանաձևի նախագիծը (տե՛ս Бунд. Документы и материалы, с. 694, ՍՄԿԿ-ն ... բանաձևերում և որոշումներում, էջ 245:) և թե՛ հետագա իրադարձությունները:

³

հրաժարվում ընդդիմությունից և մտադիր է մտնել Ռուսաստանի կոմունիստական (բոլշևիկյան) կուսակցության (ՌԿ(Բ)Կ) մեջ¹: Այս խորհրդաժողովը ՌԿ(Բ)Կ-ի հետ միավորումը առաջարկում է իրականացնել այն նույն հիմունքներով, որոնցով Բունդը նախկինում գտնվել է ՌՍԴԲԿ-ի կազմում: Ստոկհոլմի 4-րդ (1906 թ.) համագումարի ընդունած պայմանագրի մանուսյամբ կազմված նախագիծը նախատեսում էր Բունդի անվան պահպանում և ՌԿ(Բ)Կ մեջ ինքնավար կարգավիճակ, սակայն նախագիծը 1920 թ. հունիսին մերժվում է ՌԿ(Բ)Կ, իսկ դեկտեմբերին Կոմունիստական ինտերնացիոնալի գործադիր կոմիտեի հատուկ հանձնաժողովի կողմից: Այնուհետև Բունդի կենտրոնական կոմիտեն և Մինսկում 1921 թ. մարտին կայացած 13-րդ խորհրդաժողովը հարկադրված համաձայնվում են Կոմունիստական ինտերնացիոնալի որոշման հետ: Պա, ըստ էության, նշանակում էր ինքնավաճարում: Ստեղծված պայմաններում 1921 թ. հունիսին Բունդի կենտկոմը հայտարարում է իր լուծարման մասին²: Այս իրադարձություններից հետո արտասահմանում իր գոյությունը շարունակում է միայն Սոցիալ-դեմոկրատական Բունդը, որը կուսակցության նախորդ 12-րդ խորհրդաժողովի որոշմանը անհամաձայնություն հայտնելուց հետո ստեղծել էր Ռ. Աբրամովիչը³:

* * *

Այժմ վերոշարադրյալի համատեքստում փորձենք ներկայացնել ՍԴԲԿ կազմակերպական կառուցվածքի հարցի վերաբերյալ դիրքորոշման ձևավորման ու զարգացման գործընթացը: ՍԴԲԿ-ն իր կազմակերպական կառուցվածքի վերաբերյալ հայացքները ժառանգել է «Յանդես»-ի խմբից⁴: Վերջինս, բացի սոցիալիստական գրականության հայերեն թարգմանությունն ու տարածումը, նպատակ ուներ ստեղծելու հայկական սոցիալիստական կուսակցություն ինչպես Կովկասում, այնպես էլ Արևմտյան Հայաստանում, Բուլղարիայում, Եգիպտոսում և Ամերիկայում⁴:

¹ Նույն տեղում, էջ 15.

² Бунд. Документы и материалы, с. 14-15, Шестак Ю., ука’з. соч., с. 108..

³ Бунд. Документы и материалы, с. 13, 15.

* Այն ձևավորվել է 1900 թ. օգոստոսից ժնևում լույս տեսնող «Յանդես» ամսագրի շուրջ խմբագիր, նախկին հնչակյան գործիչ Երվանդ Պալյանի նախաձեռնությամբ: Շուտով նրա շուրջ են հավաքվել դաշնակցական մի շարք երիտասարդներ՝ Ղազար Տեր-Ղազարյանը, Տիգրան Իսախանյանը, Հովհաննես Յուզբաշյանը, Բախշի Իշխանյանը, ովքեր և դարձել են ՍԴԲԿ հիմնադիր անդամները: Թեև «Յանդես»-ի և «Ծրագիր հայ սոցիալ-դեմոկրատ կուսակցության» օրինակներ չեն պահպանվել և նրա շուրջ հավաքված խմբի հայացքների մասին մենք տեղեկանում ենք 1903 թ. Ռուսչուքում Ե. Պալյանի հրատարակած «Հայ սոցիալ-դեմոկրատ միությունը եւ իր «Պրոլետարիատ» օրգանը» բրոշյուրից, կարծում ենք, որ նրանց կուսակցության կազմակերպական կառուցվածքի վերաբերյալ մոտեցումները ձևավորվել են անմիջապես ավստրիական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության մոտեցումների ազդեցությամբ, քանի որ բրոշյուրում խոսվում է Ավստրիայի կուսակցության կազմակերպական կառուցվածքի, 1897 թ. ընդունած որոշման մասին (տե՛ս Ե. Պալեան, նշվ. աշխ., էջ 20) և բացի այդ՝ հիշատակված բրոշյուրում հղումները գլխավորապես կատարված են եվրոպական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունների ու Երկրորդ միջազգայնականի կոնգրեսների, խորհրդաժողովների որոշումներից:

⁴ Պալեան Ե., նշվ. աշխ., 1903, էջ 2:

Խմբի ղեկավար, նախկին հնչակյան Ե. Պալյանի նպատակն էր իր գլխավորությամբ համահայկական բանվորական սոցիալ-դեմոկրատական համադաշնության ստեղծումը, որի մեջ պետք է մտնեին վերոնշյալ երկրների ու տարածաշրջանների հայկական սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կազմակերպությունները, և որոնցից յուրաքանչյուրը միաժամանակ ֆեդերատիվ սկզբունքով պետք է մտներ համապատասխան երկրի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության մեջ¹: Ըստ Ե. Պալյանի, օրինակ, Կովկասի դեռևս գոյություն չունեցող յուրաքանչյուր ազգային կազմակերպություն պետք է ունենար գյուղական, արվարձանային, քաղաքային, շրջանային կոմիտեներ, կենտրոնական խորհուրդ, վերաքննիչ մարմին, ընդհանուր ժողով, որոնք զբաղվելու էին տեղական հարցերով, իսկ բոլոր ազգությունների ներկայացուցիչների կողմից ընտրված ընդհանուր կենտրոնական խորհուրդը վարելու էր կուսակցության ընդհանուր և խոշոր գործերը²: Ե. Պալյանը կարծում էր, որ Ռուսաստանի բոլոր ազգերի բանվորները պետք է կազմեն միայն մեկ կուսակցություն³, իսկ Կովկասի յուրաքանչյուր ազգության բանվոր դասակարգ պետք է ունենա առանձին կազմակերպություն՝ տարբերվելով մյուսներից լեզվական, կազմակերպչական ինքնուրույնության և այլ յուրահատուկ պահանջներով⁴: Ըստ նրա՝ մեկ միասնական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցություն կարող է ձևավորվել այն դեպքում, երբ ազգությունները ստեղծեն ինքնուրույն միություններ և քարոզեն ու գործեն միասնաբար⁵:

Այսպիսով՝ ապագա ՍԴԲԿ ակունքներում կանգնած «Յանդես»-ի խումբը ժամանակագրական առումով, Բունդին գրեթե զուգահեռ, ոչ միայն որդեգրել է Ավստրիայի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության կազմակերպական կառուցվածքի գաղափարը, այլև փորձել գտնել հայ իրականության մեջ դրա տեղայնացման ձևեր:

ՍԴԲԿ-ի ստեղծումը ազդարարած մանիֆեստը հիմնականում պահպանում է «Յանդես»-ի խմբի մոտեցումները: Քննադատելով ՌՍԴԲԿ 2-րդ համագումարի ընտրած կազմակերպական կառուցվածքը՝ այն իրենց հայացքներին ավելի համահունչ է համարում Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատական (ազգային) կազմակերպությունների դաշնային միությունը⁶: Սպեցիֆիկները մանիֆեստում հայտարարում էին, որ իրենց կազմակերպական հայացքները կիսող բոլոր կազմակերպությունների հետ սերտ կապեր հաստատելով՝ ձգտելու են իրականացնել ՌՍԴԲԿ դաշնային միությունը, իսկ Կովկասյան միությունը վերակազմելու են

¹ Նույն տեղում, էջ 12-13:

² Պալեան Ե., նշվ. աշխ., էջ 17:

³ Նույն տեղում, էջ 15:

⁴ Նույն տեղում, էջ 17:

⁵ Նույն տեղում, էջ 19-20:

⁶ Տե՛ս «Вестник Бунда», Женева, 1904, N 3, июнь, с. 16, Ստալին Ի.Վ., նշվ. աշխ., էջ 41, Ավետիսյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 489- 490:

ազգային սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպությունների միության¹: Մանիֆեստում նկատվող միակ նոր ձևակերպումը ՍԴԲԿ-ին հայ պրոլետարիատի շահերի միակ պաշտպան հայտարարելն էր, ինչը թեև բառացիորեն չէր կրկնում Բուճի հայտնի դրույթը* , սակայն իր վրա կրում էր դրա ազդեցությունը: Ընդունելով Բուճի ազդեցության հանգամանքը՝ անհարկի ենք համարում Ի. Ստալինի կողմից ՍԴԲԿ-ին հասցեագրված ճշգրտորեն Բուճի կազմակերպական և քաղաքական հայացքները ընդօրինակելու, ամեն բանում նրան նմանվելու վերաբերյալ հեզմական արտահայտությունները², քանի որ, ինչպես վերևում նշել ենք, ՍԴԲԿ հիմնադիրները կուսակցության դաշնային կառուցվածքի սկզբունքները որդեգրել են Բուճին գրեթե զուգահեռ և պարզ ընդօրինակողներ չեն եղել:

Բնականաբար Ավստրիայի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունն ու Բուճը իրենց մտավոր, մարդկային, նյութական ներուժով, քաղաքական գործունեության մեծ փորձով անհամադրելի են ՍԴԲԿ-ի հետ և զարմամալի չէ, որ սպեցիֆիկները ազդվել կամ կարող էին ազդված լինել նրանցից: Այս պարագայում դրականն այն է, որ վերջիններս ոչ թե կուրորեն հետևել են նրանց օրինակին, այլ միշտ փորձել են վերցված գաղափարները, մոտեցումները համեմատել, համադրել և հարմարեցրել հայ իրականության պայմաններին, հայերի ազգային շահերին:

Ընդհանրապես, հարկ է նշել, որ համաշխարհային մասշտաբով մարքսիզմի և սոցիալ-դեմոկրատական շարժման մեջ շատ քչերն են աչքի ընկել յուրօրինակությամբ, ստեղծագործական առողջ մտքով. հիմնականում, այսպես կոչված, «տեսաբանների», այդ թվում՝ բոլշևիկյան շատ ղեկավարների համար խորթ չի եղել ընդօրինակման զբաղմունքը և այս առումով տեղին չեն սպեցիֆիկներին ուղղված նման անհարկի արտահայտությունները:

ՍԴԲԿ ստեղծումից հետո սպեցիֆիկները հանդես են գալիս բազմաթիվ հրապարակումներով, որոնցում փորձում են հիմնավորել իրենց նախընտրած կազմակերպական սկզբունքների նպատակահարմարությունը³: Նրանք կարծում էին, որ իրենց առաջարկած կազմակերպական համակարգը կնպաստի Ռուսաստանի պրոլետարիատի դասակարգային գիտակցության զարգացմանը, հասունացմանը և գոյություն ունեցող կապիտալիստական կարգերի դեմ համատեղ ուժերով տնտեսական ու քաղաքական պայքար մղելուն և այլն⁴:

¹ «...», 1904, 3, ... 16, Ավետիսյան Վ., նշվ. աշխ., 1976, էջ 489-490:

* Խոսքը Բուճի 5-րդ համագումարի մշակած ՌՍԴԲԿ հետ միավորման պայմանների նախագծի 2-րդ կետի մասին է. Բուճը սոցիալ-դեմոկրատական իր գործունեության մեջ որևէ շրջանային սահմանափակումներ չունեցող հրեական պրոլետարիատի կազմակերպություն է և կուսակցության մեջ մտնում է որպես նրա միակ ներկայացուցիչ:

² Ստալին Ի.Վ., նշվ. աշխ., էջ 44:

³ Տե՛ս Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 1435, ց. 3, գ. 3, թ. 4, գ. 11, մաս 1-ին, թ. 81, մաս 2-րդ, թ. 277, «Կենսք», «Սօցիալիստ», ժընեվ, 1905, թիվ 12, հոկտեմբերի 30, էջ 1-3, թիվ 13, նոյեմբերի 14, էջ 3-4, թիվ 14, նոյեմբերի 30, էջ 3, 1906, թիվ 13, հունիսի 10, էջ 199-201, թիվ 14, հունիսի 17, էջ 215-217, թիվ 15, հունիսի 24, էջ 235-238, թիվ 16, հուլիսի 1, էջ 246-249 և այլն:

⁴ Սոց.-Դեմոկրատական Բանտրական Հայ Կազմակերպութեան ծրագրի նախագիծը, սխտեմը եւ կանոնադրութիւնը, տպ. կենտրոնական կոմիտէի, Բագու, 1905 (այսուհետ՝ ՍԴԲԿ ծրագրի նախագիծը...), էջ 13:

Հայ կազմակերպությունը իր գոյության առաջին տարիներին ներկայացրել է կուսակցության կազմակերպական կառուցվածքի երկու նախագիծ, որոնք միմյանցից տարբերվում են մի շարք կարևոր կետերով:

1905 թ. հոկտեմբերին կայացած ՍԴԲՀ 1-ին խորհրդաժողովում ընդունված առաջին նախագիծը¹ սպեցիֆիկները առաջարկում և պաշտպանում են մինչև 1906 թ. կեսերը: Բաղկացած լինելով 13 կետից՝ այն զարգացնում, կոնկրետացնում ու հստակ կերպարանք էր հաղորդում «Հանդես»-ի խմբի և ՍԴԲՀ մանիֆեստի առաջադրած կազմակերպական սկզբունքներին: Ըստ այդմ՝ Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցությունը իրենից ներկայացնելու էր ազգային ինքնավար սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կազմակերպությունների միություն, որը պետք է ունենար միևնույն ծրագիրը և կանոնադրությունը: Ազգային կազմակերպություններից յուրաքանչյուրը իր ներքին գործերում լինելու էր ինքնավար և ունենալու էր իր կոմիտեները, կենտրոնական կոմիտեն, պաշտոնաթերթը, դրամարկղը և համագումարը: Միատարր բնակչություն ունեցող բնակավայրերում բոլոր գործերը վարելու և հարցերը լուծելու էր մի կազմակերպություն: Խառը ազգաբնակչություն ունեցող վայրերում ազգային կազմակերպությունների կոմիտեները ընդհանուր խնդիրները (գործադուլ, ցույց և այլն) լուծելու էին իրենց ներկայացուցիչներից կազմված բյուրոյի միջոցով: Կուսակցության բարձրագույն մարմինը հանդիսանալու էր համագումարը, որը կազմվելու էր կենտկոմի բոլոր անդամներից և ազգային ինքնավար սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներից: Կուսակցության կենտկոմը կազմվելու էր ազգային սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպությունների հավասար թվով ներկայացուցիչներից, և բոլոր հարցերը լուծվելու էին ձայների պարզ մեծամասնությամբ, բացառությամբ այն կարևոր հարցերի, որոնց լուծման համար նախապես կորոշվեր ձայների 2/3-ը: Կուսակցության կենտկոմը ազգային սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպությունների հետ հարաբերությունների մեջ էր մտնելու վերջիններիս կենտկոմի միջոցով և այլն²:

Այսպիսով՝ «Հանդես»-ի խմբի և ՍԴԲՀ մանիֆեստի օրգանական շարունակությունը հանդիսացող այս նախագիծը թեև գաղափարական տեսանկյունից համապատասխանում էր Բոլնդի հայացքներին, սակայն ուղղակիորեն որևէ կապ չունեի նրա մշակած և ՌՍԴԲԿ-ին ներկայացրած նախագծերի հետ: Ավելին, այս նախագիծը ՌՍԴԲԿ համար ոչ թե դաշնային կառուցվածք էր առաջարկում, այլ համադաշնային, այնինչ Բոլնդը ընդամենը մտահոգված էր ՌՍԴԲԿ կազմում իր տեղը որոշելով՝ խուսափելով կախորոշել ամբողջ կուսակցության կազմակերպության հարցը (թեև նպատակահարմար էր համարում դաշնային կառուցվածքը) և

¹ Տես նույն տեղում, էջ 13, ՀԱԱ, ֆ. 1455, ց. 1, գ. 41, թ. 6-8, գ. 44, թ. 13-15, Проект организационной системы будущей Российской Соц.-Дем. Рабочей Партии предлагаемый Армянской Соц.-Дем. рабочей Организацией, с. 6-8.

² ՍԴԲՀ ծրագրի նախագիծը..., էջ 13-16:

առանձին ազգային խմբերի և կազմակերպությունների հարցը պայմանավորելով նրանց կոնկրետ պայմաններով¹:

ՄԴԲԿ-ին ներկայացված նախագիծը ՌՄԴԿ կողմից ուշադրության չի արժանանում, դրա փոխարեն 1906 թ. ապրիլին մի քանի ազգային սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցություններ միավորվում են նրա հետ: Այս գործընթացը խթանիչ դեր է կատարում, և 1906 թ. հունիսին ՄԴԲԿ-ն, զուգարեքով իր 2-րդ խորհրդաժողովը, ընդունում է նախագծի նոր տարբերակ, որի դրույթները գլխավորապես փոխառված էին Բունդի ՌՄԴԿ հետ միավորման պայմանների նախագծերից²: Նոր նախագծում սպեցիֆիկները, արդեն սահմանափակելով իրենց հավակնությունները, ՄԴԲԿ-ի համար պահանջում էին ներքին գործերում (քարոզչություն, ագիտացիա և կազմակերպություն) ինքնավարություն, իրենց՝ որպես հայ

¹ Бунд. Документы и материалы, с. 331.

² Բունդի նախագծից ՄԴԲԿ-ինը տարբերվում էր հետևյալով. 1-ին կետում ոչինչ չէր խոսվում ՄԴԲԿ տարածքային սահմանափակում չունենալու մասին ու այն հռչակվում էր հայ պրոլետարիատի միակ ներկայացուցիչ, ՄԴԲԿ-ն գործունեության տարածքի չսահմանափակման խնդիր չունեի, քանի որ իր գործունեության գլխավոր դաշտը համարում էր Անդրկովկասը, 2-րդ կետում սպեցիֆիկները ժխտում էին ՌՄԴԿ ծրագրի ազգերի ինքնորոշման իրավունքի վերաբերյալ դրույթը և ցանկանում իրենց վերապահել Անդրկովկասի ու մասնավորապես հայաբնակ վայրերի ագրարային հարցի մշակման իրավունքը, Բունդի ՌՄԴԿ հետ միավորման նախագծի 6-րդ կետի իրենց համար խոցելիությունը գիտակցելով՝ սպեցիֆիկները առաջ էին քաշում բազմազգ բնակավայրերում բոլոր ազգերի հավասար թվով ներկայացուցիչներից բյուրո կազմելու մասին կետը (6-րդ) և ՌՄԴԿ-ն հայ կուսակցությունների հետ պետք է հարաբերվեր միայն ՄԴԲԿ միջոցով, ու նրանք ռուսաստանյան կուսակցության մեջ կարող էին մտնել միայն ՄԴԲԿ մեջ նախապես մտնելուց հետո (9-ը և 11-րդ կետեր):

³ 1. ՄԴԲԿ-ն իր ներքին գործերում (պրոպագանդա, ագիտացիա և կազմակերպություն) ինքնավար մի կազմակերպություն է՝ իբրև միակ ներկայացուցիչ հայ պրոլետարիատի, 2. ՄԴԲԿ-ն ընդունում է կուսակցության ծրագիրը՝ ա) ժխտելով ազգային ինքնորոշումը, որը կազմում է ՌՄԴԿ ծրագրի 9-րդ կետը և բ) վերապահելով իրեն Անդրկովկասի և մասնավորապես հայաբնակ վայրերի ագրարային ծրագրի մշակումը, 3. ՄԴԲԿ-ն ունի իր համագումարները, տեղական ու կենտրոնական օրգանը, 4. ՄԴԲԿ-ն ունի իր ներկայացուցչությունը կուսակցության համագումարում նույն սկզբունքների հիման վրա, ինչպես և կուսակցության մյուս կազմակերպությունները, 5. ՄԴԲԿ-ն ունի իր ներկայացուցչությունը կուսակցության կենտրոնական կոմիտեում, ծանոթագր. Ներկայացուցչության ձևը որոշում են կուսակցության և կազմակերպության կենտրոնական կոմիտեները, 6. Այն տեղերում, որտեղ գոյություն ունեն և այլ կազմակերպությունների կոմիտեներ, գործնական ընդհանուր խնդիրները (օր. գործադուլներ, ցույցեր) վարելու համար, այդ կազմակերպությունների տեղական կոմիտեների հավասար ներկայացուցիչներից կազմվում է մի բյուրո, որին հանձնվում է միջնորդ և վարիչ օրգանի դերը, որի վճիռը պարտադիր է տեղական բոլոր կոմիտեների համար: Հարցերը լուծվում են ձայների պարզ մեծամասնությամբ, ծանոթ. Այդ բյուրոյի անդամները զտնվում են տեղական կոմիտեների գերիշխանության տակ, յուրաքանչյուր կոմիտե իրավունք ունի ցանկության դեպքում փոխել իր ներկայացուցիչին, 7) Կուսակցության համագումարի և կենտրոնական կոմիտեի վճիռները պարտադիր են ՄԴԲԿ համար, 8) Կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի հարաբերությունները ՄԴԲԿ հետ կատարվում են վերջինիս կենտրոնական կոմիտեի միջոցով: 9) Կուսակցությունը հարաբերությունների մեջ կարող է մտնել հայ իրականության մեջ գործող ուրիշ կուսակցությունների հետ միայն ՄԴԲԿ միջոցով, իսկ այդ կուսակցություններից և ոչ մեկը չի կարող մտնել ՌՄԴԿ մեջ ոչ այլ կերպ, եթե ոչ նախօրոք մտնելով ՄԴԲԿ մեջ 10) ՄԴԲԿ-ն պահպանում է իր ներկայացուցչությունը միջազգային կոնգրեսներում: 11) Բոլոր միջազգային խորհրդաժողովներում, որտեղ մասնակցում է Ռուսաստանում գործող մի որևէ հայկական կուսակցություն, ՌՄԴԿ ներկայացուցչության հետ հավասար իրավունքներով մասնակցում է նաև ՄԴԲԿ-ն: // Տե՛ս «Կեանք», 1906, թիվ 15, հունիսի 15, էջ 229–230, ՀԱԱ, ֆ. 1446, ց. 1, գ. 10, թ. 1-2:

պրոլետարիատի միակ ներկայացուցչի դերի ճանաչում, ՌՍԴԲԿ կենտկոմում ու միջազգային կոնգրեսներում իրենց ներկայացուցչությունը ունենալու հնարավորություն և այլն¹:

Այս նախագիծը ներկայացվում է ՌՍԴԲԿ 5-րդ լոնդոնյան համագումարին (1907 թ. ապրիլ-մայիս)*¹ և նրա կազմակերպական հարցերի հանձնաժողովի կողմից կատարված մի շարք փոփոխություններից հետո, գլխավորապես բոլշևիկների և Բունդի աջակցությամբ, ընդունվում համագումարի կողմից¹: Վերջինիս ընդունած որոշման մեջ ասվում էր, որ ՍԴԲԿ ներկայացրած նախագիծը՝ նրա մեջ հանձնաժողովի մտցրած ուղղումներով, ընդհանուր առմամբ և ամբողջությամբ միավորման համար որպես հիմք ընդունելի է և կենտկոմը պետք է ըստ հնարավորին մոտ ապագայում իրականացնի միավորումը²:

Վերոնշյալ հանձնաժողովի կատարած փոփոխությունները վերաբերում էին հետևյալին. 2-րդ կետից հանվել էր ՍԴԲԿ համակուսակցական ծրագրի ազգերի ինքնորոշման իրավունքի մերժման մասին դրույթը, 6-րդ (համագումարին ներկայացրած նախագծում 8-րդ) խառը ազգաբնակչություն ունեցող բնակավայրերում ղեկավար մարմինների ստեղծման կարգին վերաբերող կետը վերաձևակերպվել էր ՌՍԴԲԿ-ի հետ Բունդի միավորման նախագծի 6-րդ կետի ոգուն համապատասխան, հանվել էին նաև 5-րդ, 8-9-րդ կետերը, ըստ որոնց՝ ՍԴԲԿ-ն ՌՍԴԲԿ կենտկոմում պետք է ունենար ներկայացուցիչ և ՌՍԴԲԿ կենտկոմը ՍԴԲԿ-ի և հայ իրականությունում գործող այլ կուսակցությունների հետ պետք է շփվեր վերջինիս կենտկոմի միջոցով: Բացի այս՝ կարևոր էր 7-րդ կետում ավելացված այն դրույթը, որի համաձայն ՍԴԲԿ-ի համար պետք է պարտադիր լինեին ոչ միայն ՌՍԴԲԿ համագումարի ու կենտկոմի, այլև ՌՍԴԲԿ կովկասյան մարմինների համագումարի և շրջանային կոմիտեի որոշումները, որոնք վերաբերելու էին ամբողջ Անդրկովկասի բանվորներին և այլն³:

Այսպիսով՝ չնայած մնացած հարցերում սպեցիֆիկները հիմնականում պահպանում էին առաջին նախագծի դրույթները, այնուամենայնիվ արված

* Ի դեպ, ՍԴԲԿ կողմից պաշտոնապես հրապարակված (տես «Կեանք», 1906, թիվ 15, հունիսի 24, էջ 230) և համագումարին ներկայացված նախագծերում (Пятый (Лондонский) съезд РСДРП, протоколы, с. 652–653.) որոշ տարբերություններ կան: Մասնավորապես վերջինի 1-ին կետում բացակայում է ՍԴԲԿ հայ պրոլետարիատի միակ ներկայացուցիչը լինելու մասին նշումը, իսկ 2-րդում՝ ՌՍԴԿ ծրագիրը ընդունվում է բացառությամբ 9-րդ՝ ազգերի ինքնորոշման իրավունքը ճանաչող կետի, այնինչ պաշտոնապես հրապարակված տարբերակում խոսվում է նաև Անդրկովկասի և մասնավորապես հայաբնակ վայրերի ազգարային ծրարի մշակման մասին և այլն:

¹ Տես ՅԱԱ, ֆ. 1455, ց. 1, գ. 20, ք. 1–2, գ. 42, ք. 1–3, գ. 45, ք. 40, ֆ. 1446, ց. 1, գ. 10, ք. 2–3, . . . , i i i , . . . , 1914, . 240, ()
, . . . 588–589, ..
1900–1922 . . . , 1969, . 112–113.

² Пятый (Лондонский) съезд РСДРП, протоколы, с. 589, նաև ՍՄԿ-ն...բանաձևերում և որոշումներում, հ. 1, էջ 334, Зинovieв Г., Сочинения (Из истории большевизма), т. 1, Москва-Петроград, 1925, с. 304.

³ Տես «Կեանք», 1906, թիվ 15, հունիսի 24, էջ 230, ՅԱԱ, ֆ. 1455, ց. 1, գ. 20, ք. 1–2, ()
, . . . 588–589, 112–113.

փոփոխությունները կարելի է արձատարական համարել, քանի որ դրանք էական ազդեցություն էին ունենալու ՍԴԲԿ-ի և ՌՍԴԲԿ-ի ապագա փոխհարաբերությունների վրա: Եթե առաջին նախագծում նրանք ՌՍԴԲԿ-ն պատկերացնում էին որպես ազգային ինքնավար կազմակերպությունների համադաշնություն, ապա փոփոխված տարբերակում ընդունում էին կուսակցության դաշնային կառուցվածքի սկզբունքը և ներքին հարցերում իրենց ինքնավարությունը: Եթե առաջին նախագծում սպեցիֆիկները նշում էին, որ կուսակցության կենտրոնը պետք է բաղկացած լիներ ազգային կազմակերպությունների հավասար թվով ներկայացուցիչներից, ապա երկրորդում խոսքը գնում էր ընդամենը կենտրոնում ներկայացուցչություն ունենալու մասին, և այն էլ պարզ չէր, թե այդ ներկայացուցիչը ունենալու էր վճռական ձայնի իրավունք, թե ունենալու էր միայն դիտորդի կարգավիճակ, իսկ ՌՍԴԲԿ համագումարի ընդունած նախագծում զրկվում էր անգամ այդ իրավունքից: Գիշտ է, սպեցիֆիկների՝ մինչև համագումարը և դրա ընթացքում կատարած զիջումները նպաստում են, որ ՌՍԴԲԿ 5-րդ համագումարը Սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական հայ կազմակերպությանը իր կազմում ընդունելու որոշում կայացնի, սակայն բավարար չէին այդ միացումը փաստացի իրագործելու համար:

ՌՍԴԲԿ 5-րդ համագումարում ընդունված պայմանների համաձայն՝ ՍԴԲԿ առանց այդ էլ կրճատած պահանջները էլ ավելի են սահմանափակվում, նրա կազմակերպական ինքնուրույնության սահմանները էապես նվազում են: Համեմատած Բունդի ՌՍԴԲԿ-ի հետ միավորման պայմանների՝ սպեցիֆիկներին արգելվում է կուսակցության կենտրոնում ունենալ ներկայացուցչություն, նրանք բացի համակուսակցական ղեկավար մարմինների պետք է ենթարկվեին նաև Կովկասի համագումարի որոշումներին և այլն:

1908 թ. փետրվարին ՌՍԴԲԿ կովկասյան կազմակերպությունների 5-րդ համագումարը, որտեղ բացարձակ մեծամասնություն էին կազմում վրաց մենչևիկները, ամբողջունելի ու աննպատակահարմար է համարում ՌՍԴԲԿ-ի ու ՍԴԲԿ-ի միավորման լոնդոնյան համագումարի ընդունած պայմանների նախագիծը՝ դրա փոխարեն ՍԴԲԿ կազմակերպություններին առաջարկելով ձուլվել ՌՍԴԲԿ-ի մեջ և ընդամենը տեղական կազմակերպություններին կից ունենալ հայկական սեկցիաներ¹: Վերջին անգամ Հայ կազմակերպության հետ միավորման հարցը ՌՍԴԲԿ-ում բարձրացվում է ՌՍԴԲԿ կենտրոնի Փարիզյան պլենումում (1908 թ. դեկտեմբերի 21, 27-29, (մ. տ.1909 թ. հունվարի 3, 9-11)), որը «Կովկասյան կազմակերպությունների մարզային կոմիտեի ուշադրությունն է հրավիրում այն բանի վրա, որ անհրաժեշտ է ըստ հնարավորին մոտ ժամանակում միավորվել հայկական կազմակերպության հետ, որ պետք է անպայման ի կատար ածել, մանավանդ որ Լոնդոնի համագումարից հետո անցել է ավելի քան մեկուկես

¹ ՀԱԱ, ֆ. 1021, ց. 2, գ. 29, թ. 1, 114.

տարի»¹: Սակայն այս որոշումը ևս ուշադրության չի արժանանում, և վիժեցվում է ՍԴԲԶ ու ՌՍԴԲԿ միավորման գործընթացը:

Ինչ վերաբերում է ՌՍԴԲԿ 5-րդ համագումարում ընդունված միավորման որոշման նկատմամբ ՍԴԲԶ-ի դիրքորոշմանը, ապա այդ հարցում միանշանակ պատասխան չունենք: Պատմաբան Գ. Գալոյանը գրում է, որ ՍԴԲԶ ղեկավարները, ըստ երևույթին, համագումարից անմիջապես հետո մերժել են այն², սակայն փաստերը ցույց են տալիս, որ ՍԴԲԶ 1-ին համագումարը (1907 թ., սեպտեմբեր) հանձնարարել է իր կենտրոնական կոմիտեին անհապաղ բանակցության մեջ մտնել ՌՍԴԲԿ կենտկոմի հետ՝ իրականացնելու միություն³: Բոլոր դեպքերում այդ աղքատիկ երկտողը, ոգևորության բացակայությունը խոսում են սպեցիֆիկների ոչ միանշանակ վերաբերմունքի մասին: Դրանից հետո նրանք, ամենայն հավանականությամբ հաշվի առնելով հարցի լուծման համար առկա խոչընդոտների լրջությունը, ՌՍԴԲԿ կովկասյան մարմինների համագումարի առաջարկած նոր պայմանները, ինչպես նաև սկսված հակահեղափոխության շրջանը, իրոք, հրաժարվում են միավորման գաղափարից: Համենայն դեպս, ՍԴԲԶ անդամների մեծամասնությունը մերժում է ՌՍԴԲԿ հետ միավորման ներկայացված պայմանները: Եվ այդ պատճառով է նաև, որ նրա մի շարք անդամներ, որոնց համար ընդունելի էին ՌՍԴԲԿ առաջարկած պայմանները, 1910–1911 թվականներին լքում են Հայ կազմակերպությունը և միանում ՌՍԴԲԿ բոլշևիկյան ու մենշևիկյան թևերին: Արդյունքում 1911 թ. երկրորդ կեսին ՍԴԲԶ-ն՝ որպես քաղաքական կազմակերպություն, դադարում է գոյություն ունենալ:

1917 թ. փետրվարյան հեղափոխությունից հետո ստեղծված բարենպաստ պայմանների ազդեցությամբ ՍԴԲԶ-ն նորից վերակենդանանում է: Այս շրջանում նա փորձում է միավորվել ՌՍԴԲԿ մենշևիկյան թևի հետ: Հուլիսին ՍԴԲԶ Բաքվի կոմիտեն դիմում է մենշևիկյան կազմակերպությանը ՌՍԴԲԿ-ում Բուևոյի գտնվելու պայմաններով իրենց կուսակցության մեջ ընդունելու հարցը քննելու առաջարկով⁴: Հուլիսի 14-ին Բաքվի ՌՍԴԲԿ և ՍԴԲԶ կոմիտեների համատեղ նիստը, քննարկելով միավորման հարցը, դրական որոշում է կայացնում. ՍԴԲԶ Բաքվի կոմիտեն իրավունք է ստանում քարոզելու, կազմակերպելու հայ բանվորներին, հրատարակելու համապատասխան գրականություն, Բաքվի շրջաններում աշխատելու համար նախատեսվում էր ստեղծել ընդհանուր կոմիտեներ և այլն: Միաժամանակ որոշում է կայացվում արագացել միավորման գործընթացը Անդրկովկասի բոլոր վայրերում⁵: 1917 թ. հոկտեմբերին Թիֆլիսում տեղի ունեցած հայ սոցիալ-դեմոկրատների խորհրդաժողովը որոշում է միավորվել սպեցիֆիկների հետ՝ կոմիտեներին կից ստեղծելով սեկցիաներ:

¹ ՍՄԿ-ն...բանաձևերում և որոշումներում, հ. 1, էջ 413:

² Галоян Г., указ. соч., с. 113.

³ ՀԱԱ, ֆ. 1455, ց. 1, գ. 43, թ. 3:

⁴ «Բանուր», Բազու, 1917, թիվ 13, հուլիսի 9, էջ 4:

⁵ Նույնը, թիվ 15, հուլիսի 23, էջ 2:

Հայ կազմակերպության անվան հարցը թողնվում է կուսակցության Անդրկովկասի բոլոր մարմինների համագումարի որոշմանը¹: Գործադրված ջանքերը արդյունք չեն տալիս, միավորումը չի կայանում մեզ համար անհայտ պատճառներով և հաջորդ տարվա սկզբին ՍԴԲԿ-ն նորից հանդես է գալիս որպես ինքնուրույն կազմակերպություն: Կարծում ենք՝ պատճառներից մեկը, եթե ոչ գլխավորը, սպեցիֆիկների կողմից սեկցիաների գաղափարի մերժումն էր:

Հայոց պետականության վերականգնմից հետո սպեցիֆիկները կանգնում են ազգային պետականության գաղափարի պաշտպանության դիրքերում: Այս պայմաններում ավելորդ է դառնում համառուսաստանյան կուսակցության հետ միավորվելը, և նրանք, իրենց շուրջ համախմբելով ՌՍԴԲԿ մենչևիկյան թևի հայ որոշ անդամների, 1920 թ. հունվարին ստեղծում են Հայաստանի սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցությունը (ՀՍԴԲԿ), որի նույն թվականի մայիսին Ալեքսանդրապոլում կայացած խորհրդաժողովի ընդունած կանոնադրության մեջ նշվում էր, որ ՀՍԴԲԿ-ն անկախ կազմակերպություն է, իբրև ներկայացուցիչը հայ պրոլետարիատի²: Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո՝ 1921 թ., ՀՍԴԲԿ-ն հեռանում է պատմական ասպարեզից:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ հարկ ենք համարում առանձնացնել հետևյալը.

1. Դարեր շարունակ ու մինչ օրս էլ հայ հասարակական-քաղաքական միտքը ազդվել է արևմտյան, իսկ 19-րդ դարի հատկապես 2-րդ կեսից նաև ռուսական քաղաքական գաղափարներից՝ փորձելով վերցնել, համադրել ու հարմարեցնել դրանք հայ իրականության պայմաններին, օգտագործել ի նպաստ հայերի: Այս առումով, ինչպես մարքսիզմի, սոցիալ-դեմոկրատական շարժման, այնպես էլ Ավստրիայի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության կառուցվածքի սկզբունքների ներթափանցումը հայկական միջավայր ու փոխառելը հայ սոցիալ-դեմոկրատների կողմից պատահական երևույթներ չեն:
2. ՍԴԲԿ կողմից գլխավորապես ավստրիական սոցիալ-դեմոկրատիայի, իսկ այնուհետև նաև Բուլղոի կազմակերպական հայացքների, մոտեցումների փոխառությունը չեն կրել արտաքին, արհեստական բնույթ, դրանք յուրացվել են սպեցիֆիկների կողմից, հարմարեցվել և համապատասխանել են հայ իրականության պայմաններին ու պահանջներին, բխել են հայերի շահերից:
3. Ռուսաստանյան սոցիալ-դեմոկրատների միջավայրում ՌՍԴԲԿ-ի կազմակերպական կառուցվածքի խնդիրը միայն արտաքնապես է հետապնդել Ռուսաստանի բազմազգ պրոլետարիատին ճիշտ սկզբունքներով կազմակերպելու, նրա պայքարի արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակ, իրականում կազմակերպության խնդիրը տարբեր ազգերի սոցիալ-դեմոկրատների կողմից հիմնականում ընկալվել է որպես միմյանց նկատմամբ ազդեցություն տարածելու, իշխանություն հաստատելու կամ դրանից խուսափելու և ինքնուրույնությունը պահպանելու միջոց:

¹ ՀԱԱ, ֆ. 1455, ց. 1, գ. 65, թ. 1:

² ՀԱԱ, ֆ. 198, ց. 2, գ. 12, թ. 9:

4. Մինչև 1906 թ. կեսերը սպեցիֆիկները հիմնականում պահպանել են ՍԴԲԿ կորիզը հանդիսացած Հանդեսի խմբի որդեգրած կազմակերպական մոտեցումները՝ պահանջելով ՌՍԴԲԿ-ն կազմակերպել համադաշնային սկզբունքով, այնինչ նույն ժամանակ Բունդը ընդամենը զբաղված է եղել իր տեղը ՌՍԴԲԿ-ի ներսում որոշելու հարցով: Նշված շրջանում Բունդի մոտեցումների ազդեցությունը ՍԴԲԿ-ի վրա շատ թույլ է զգացվել: 1906 թ. կեսերից սպեցիֆիկները ՌՍԴԲԿ-ի հետ միավորվելու նպատակով սկսել են օգտագործել Բունդի ՌՍԴԲԿ-ի հետ միավորման պայմանների նախագծերը՝ հակվելով դաշնային կառուցվածքի սկզբունքին:
5. ՍԴԲԿ-ի կողմից կատարված զիջումները թեև նպաստել են իրավական տեսանկյունից ՌՍԴԲԿ հետ միավորմանը, սակայն դրա փաստացի և ամբողջական իրականացումը երբեք իրագործել չի հաջողվել, ինչին մի շարք գործոնների հետ մեկտեղ նպաստել է սպեցիֆիկների՝ իրենց մոտեցումներին չդավաճանելու հանգամանքը:
6. Սպեցիֆիկների կազմակերպական մոտեցումները անհետևանք չեն անցնում: 1920-ական թվականներին ՍԴԲԿ-ի բովով անցած Խորհրդային Հայաստանի ղեկավար գործիչները (Ա. Մյասնիկյան, Ս. Սրապիոնյան (Լուկաշին), Աշ. Հովհաննիսյան և այլք) մասամբ դրանց ազդեցությամբ է, որ կարողանում են հարաբերականորեն պահպանել երկրի ինքնուրույնությունը՝ չդառնալով ռուս և վրաց ղեկավար գործիչների ձեռքին ՌՍԴԲԿ-ի բոլշևիկյան թևի հայ հնազանդ տարրերի նման կոյր գործիքներ:

Ваагн Акопян, Вопрос структуры РСДРП в контексте организационных связей с Бундом и АСДРО –

()

1906

« »,

() 1906

Վահագն Հակոբյան, ՌՍԴԲԿ կառուցվածքի խնդիրը Բունդի և ՍԴԲԿ-ի հետ կազմակերպական կապերի համատեքստում – Հոդվածում պատմական զուգահեռներ անցկացնելու միջոցով ներկայացված է Բունդի և ՍԴԲԿ կուսակցության կազմակերպական կառուցվածքի վերաբերյալ հայացքների զարգացման գործընթացը: Ցույց է տրվել, որ մինչև 1906 թ. կեսերը սպեցիֆիկները հիմնականում պահպանել են ՍԴԲԿ կորիզը հանդիսացած «Հանդես»-ի խմբի որդեգրած կազմակերպական մոտեցումները՝ պահանջելով ՌՍԴԲԿ-ն կազմակերպել համադաշնային սկզբունքով: 1906 թ. կեսերից սպեցիֆիկները ՌՍԴԲԿ հետ միավորվելու նպատակով սկսել են օգտագործել Բունդի ՌՍԴԲԿ հետ միավորման պայմանների նախագծերը՝ հակվելով դաշնային կառուցվածքի սկզբունքին:

Vahagn Hakobyan, The question of structure of RSDLP in the context of organizational connections with BUND and ASDLO – Through historical parallels the article presents the process of the development of views on organizational structure of Bund and the Armenian Social-Democratic Labour Organization (ASDRO).

It has been shown that up to the middle of 1906 Specifics mainly supported approaches of the core of ASDRA: the group of «Handes» (magazine) demanding to organize the Russian Social-Democratic Labour Party (RSDRP), on confederal basis. From the middle 1906 the Specifics, with the aim of unification with the RSDLP started to use projects of unification with Bund RSDLP leaning to the principle of federal organizational structure.

*Վահագն Հակոբյան – պատմ. գիտ. թեկնածու, ասիստենտ,
ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի ղեկավար տեղակալ*

